

‘Of wij hoog of laag springen, wij Nederlanders zijn allen burgerlijk’

Burgerschap hoort bij geschiedenisonderwijs

Dit artikel is een bewerking van de bijdrage van Jan Drentje op het VGN-congres over burgerschapsonderwijs op 10 maart dit jaar. Het ochtendprogramma vond plaats in de oude zaal van de Tweede Kamer, bij uitstek een plaats van herinnering. De plek waar Thorbecke als minister en als Kamerlid nieuwe spelregels voor de representatieve democratie – destijds nog met censuskiesrecht – heeft willen introduceren en normeren. De voormalige balzaal van stadhouder Willem V werd de plaats van openbare discussie en publieke verantwoording.

Een college van Thorbecke en opvolger Fruin over de grondwet is heel lang het uitgangspunt geweest voor het element staatsinrichting in het geschiedenisonderwijs. Portret van Thorbecke door Johan Heinrich Neuman, 1852. Rijksmuseum Amsterdam.

Leerlingen vinden staatsinrichting vaak een saai onderdeel van de geschiedenislessen. Ten onrechte, want door middel van lessen over staatsinrichting kun je leerlingen laten zien hoe bestuur en nationale geschiedenis met elkaar verbonden zijn. Leerlingen zullen het belang van kennis over staatsinrichting begrijpen wanneer het goed wordt ingebed in een historische context. Aan de hand van prachtige teksten uit het verleden bijvoorbeeld.

Thorbecke was zich sterk bewust van het feit dat politiek en bestuur in de negentiende eeuw niet meer alleen een zaak van oligarchische elites konden zijn, maar moesten worden ingebed in een vormgeving van staatsburgerschap. Een van de kernteksten uit onze politieke geschiedenis is Thorbeckes essay *Over het hedendaagse staatsburgerschap* (1844).¹ Dat essay begint met de zin: 'Men kenmerkt politisch onze eeuw wanneer men haar de staatsburgerlijke eeuw noemt.' Opvallend in dit essay is de sociologisch-democratische invalshoek die de invloed laat zien van Tocquevilles *De la Démocratie en Amérique* (1835-1840). Ook in het verslag van de Grondwetscommissie van 1848 stelde Thorbecke het staatsburgerschap centraal: 'De grondwet heeft staatsburgerschap, de eerste drijfveer van onze eeuw, zooveel zij kon laten slapen. Om hartstogt te mijden, brak zij de ziel. De burgerij had tot hiertoe het besef dat zij mederegeerde niet. Zonder dit besef evenwel rust de staat niet op nationale kracht en zonder hoog ontwikkelde nationale kracht wordt heden te dage geen Staat bewaard.'² Politiek en bestuur kunnen in de moderniteit dus niet zonder een worteling in de natie, zonder betrokkenheid en instemming van de burgers. Prachtige teksten zijn dit, die hertaald heel goed bruikbaar zijn in het onderwijs. Van die teksten hebben we er meer.

Inspiratiebron

Coos Huijsen en Geerten Waling brachten in opdracht van Elsevier *De geboortepapieren van Nederland* uit, een hertaalde versie van de Unie van Utrecht, de apologie van Willem van Oranje en het Plakkaat van Verlatinghe.³ In zijn inleiding bij deze uitgave wijst James Kennedy erop dat deze teksten niet alleen van belang waren voor de manier waarop machtsvorming in de Republiek tot stand zou komen, voor het zelfbeeld van Nederlanders, maar dat zij ook inspiratiebron zijn geweest voor vele anderen buiten de Republiek. 'Als wij niets meer weten van deze teksten betekent dit niet alleen dat wij ons afsluiten voor een nationale geschiedenis die de politieke contouren van dit land heeft gevormd, maar ook voor hedendaagse kwesties die alleen kunnen worden begrepen in hun historische context,' aldus Kennedy.⁴ Hedendaagse kwesties rond vrijheid van

meningsuiting en godsdienst, pluriformiteit, gezag en medezeggenschap, vrijheid en tolerantie, centraal en decentraal bestuur. Ons schoolvak heet niet voor niets geschiedenis én staatsinrichting, en wortelt als wetenschappelijk vakgebied in belangrijke mate in de negentiende eeuw.

Mores van het volk

In die door de geschiedenis geobsedeerde negentiende eeuw, stond ook geschiedenis van de staatsinrichting sterk in de belangstelling. Niet alleen vanwege de specifieke juridische kenmerken daarvan, maar ook omdat aard en karakter van die staatsinstellingen in verband werden gebracht met '*les moeurs et l'esprit des nations*', zoals Voltaire het uitdrukte. Staatsinrichting hangt altijd samen met de zeden en gewoonten van een volk. Ook Montesquieu legde in zijn *De l'Esprit des Lois* (1748) nadrukkelijk het verband tussen *les lois et les moeurs*. De mores van een volk. In de jaren dertig van de negentiende eeuw begon Thorbecke in Leiden zijn beroemde grondwetscollege. Als *privatissimum* in het schuurtje achter zijn huis – de opmaat voor de publicatie van *De Aanteekening op de grondwet* (1839). Dat college

'Politiek en bestuur kunnen in de moderniteit dus niet zonder een worteling in de natie, zonder betrokkenheid en instemming van de burgers'

was het sluitstuk van een diachroon overzicht van de geschiedenis van onze staatsinstellingen vanaf de late middeleeuwen, waarin dus – zoals negentiende-eeuwse denkers vonden – ook de specifieke nationale cultuur tot uitdrukking kwam. Hoe werd het centrale gezag vormgegeven, wat was de relatie heerser versus onderdanen, de relatie tot de godsdienst, hoe waren de vrijheden georganiseerd? En hoe hing de ontwikkeling van de staatsinrichting samen met de algemene geschiedenis? Wat zegt dit over een land en volk? Thorbeckes oud-student en eigenlijke opvolger in Leiden Robert Fruin heeft dit college voortgezet in het college van de Nederlandse staatsinstellingen, waarin Fruin vooral de ontwikkeling van de liberaal-monarchale eenheidsstaat als uitgangspunt nam. Dit college is in 1901 door ►

Jan Drentje is historicus en rector van het Deltion Sprint Lyceum in Zwolle. Hij is ook onderzoeker politieke geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen.

¹ Opgenomen in J.R. Thorbecke, *Historische schetsen* ('s-Gravenhage 1860).

² G.J. Hooykaas (ed.), *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, deel V (Den Haag 1996), 518.

³ Coos Huijsen, Geerten Waling (red.), *De geboortepapieren van Nederland* (Amsterdam 2014).

⁴ Idem, 9-10.



Engelse spotprent door Isaac Cruikshank, 1 april 1795. Hij tekende acht dikke Hollandse patriotten, met als boodschap: dat wordt niks met die lui.

Colenbrander uitgegeven en is heel lang het uitgangspunt geweest voor het element staatsinrichting in het geschiedenisonderwijs.⁵ Die traditie is voortgezet in de rechtenfaculteit met het bekende *Handboek van het Nederlandse staatsrecht* (2014) van Van der Pot, dat nog steeds herdrukt en bewerkt wordt.⁶ Het element van staatsinrichting is weliswaar niet helemaal verdwenen uit het geschiedenisonderwijs, en met de invoering van het nieuwe curriculum weer enigszins versterkt, maar het onderwerp is sterk versnipperd geraakt. Hierdoor draagt ons onderwijs te weinig bij aan een actualiserend historisch besef van wat er in ons soort bestuursvorm allemaal op het spel staat en in het verleden op het spel heeft gestaan. Juist het onderdeel staatsinrichting moet laten zien hoe bestuur en nationale geschiedenis met elkaar verweven zijn.

Vrees voor spruitjeslucht

Lange tijd heeft er een zekere vrees voor nationale geschiedenis bestaan, zowel bij academici als bij geschiedenisleraren. Dit was een begrijpelijke reactie op verzuilde nationalistische geschiedbeelden. Ook tijdgebrek speelt vaak een rol, er moet immers al zo veel behandeld worden. Bij de verlamdende discussie over de canon van de geschiedenis van Nederland zagen we dit opnieuw. Zodra de geschiedenis van Nederland centraal wordt gesteld, zijn sommigen benauwd voor spruitjeslucht. Of bang dat de leerlingen te weinig leren over de wereldgeschiedenis. Maar iedere geschiedenisdocent weet hoezeer alle episodes van de nationale geschiedenis ingebed zijn in de algemene Europese geschiedenis. Thorbecke was bijvoorbeeld schatplichtig aan de Duitse idealistische filosofie, het Franse doctrinaire liberalisme en zijn grondwetsherziening zou zonder de Europese revolutiegolf in het Europa van 1848 geen kans hebben gemaakt. Heel jammer was het dat de discussie bij de canon van de Nederlandse geschiedenis vooral ging over de vorm van de

canon, met alle nadelen van dien en daardoor te weinig over het verhaal over de Nederlandse geschiedenis dat we graag met jongeren willen delen. Waar het toch om begonnen was. Het doel hiervan is niet een neonationalistisch wij-gevoel te creëren, maar gewoon bij te dragen aan bestaansverheldering: in wat voor land leven we eigenlijk? Verhalen die duidelijk maken welke waarden ten grondslag liggen aan het fenomeen van de democratische rechtsstaat zoals die hier historisch – in de Europese context – is gegroeid. Met verwaarlozing van de eigen geschiedenis lopen we bovendien het risico dat de politiek het schoolvak in ons turbulente tijdsgewricht minder relevant gaat vinden. Gelukkig is het idee om geschiedenis te reduceren tot een van de kenmerkende aspecten van algemene maatschappelijke thema's, zoals voorgesteld in *Onderwijs2032*, voorlopig afgewend. Maar bij de politieke discussie over burgerschap wordt vooral gedacht aan het introduceren van een nieuw vak of aan maatschappijleer. Niet aan ons vak. Dat is niet alleen jammer, maar ook een gemiste kans. Burgerschap in zijn verschillende hoedanigheden is een integraal onderdeel van het onderdeel staatsinrichting. Staatsinrichting veronderstelt steeds de relatie tot burgers. Geschiedenis van de staatsinrichting legt altijd de spanningen bloot die in de samenleving hebben bestaan. Spanningen die samenhangen met religie, sociale ongelijkheid, machtsverschillen, verhoudingen tussen de seksen, verschillende regio's en bevolkingsgroepen. Zonder historische dimensie wordt burgerschapsonderwijs bovendien al snel een soort (staats-) moralisme. Daar houden leerlingen meestal niet zo van. Volgens de onderwijsinspectie moet burgerschapsonderwijs de minimale spelregels van de democratische rechtsstaat aanleren: vrijheid van meningsuiting, gelijkwaardigheid van mensen, begrip, verdraagzaamheid, afwijzen van onverdraagzaamheid en afwijzen van discriminatie.⁷ Daar is niets op tegen, maar pas als die regels ingebed worden in de historische context wordt duidelijk wat er echt op het spel heeft gestaan en waarom wij zo veel waarde hechten aan die regels. Via concrete verhalen uit het verleden kunnen leerlingen zicht krijgen op abstracte principes die daarachter schuilgaan, zoals Arie Wilschut het formuleert.⁸ De afgelopen jaren is bijvoorbeeld prachtig nieuw onderzoek gedaan naar de doorwerking van republikeins burgerlijke tradities in zowel de patriottentijd als in de Bataafs-Franse tijd, waarin geëxperimenteerd is met vrijwel alle mogelijke bestuursvormen. In de geschiedenis van onze grondwetten vanaf 1798 drukt zich de wordingsgeschiedenis uit van de moderne democratische rechtsstaat waarin we nog steeds leven en die we waardevol vinden. Een kader dat een rijke emancipatiegeschiedenis van verschillende groepen burgers mogelijk maakte.

⁵ R. Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek*, postuum uitgegeven door H.T. Colenbrander ('s-Gravenhage, 1901); 2e bijgewerkte druk 1922, opnieuw uitgegeven met een inleiding door I. Schöffer ('s-Gravenhage 1980).

⁶ H.H. van der Pot, *Handboek van het Nederlandse staatsrecht*, 16e druk (Deventer 2014).

⁷ <https://tinyurl.com/n25q3r9>.

⁸ <https://tinyurl.com/kwd2okg>.

Waardevol geschiedenisonderwijs

Onderwijs in de geschiedenis daarvan drukt altijd de waarden uit die hieraan ten grondslag liggen. De band tussen geschiedenis en waarde-toekenning is intiem. In geschiedfilosofie heeft het narrativisme laten zien dat we bij het vertellen van een verhaal niet ontkomen aan manieren van structureren en dus aan het toekennen van waarden.

Een voorbeeld. Als we vertellen dat in 1848 de macht van koning sterk afnam ten opzichte van de rechten van het parlement dan betreuren we dat in de les geschiedenis doorgaans niet (meer). We leggen uit dat dit past in de democratische ontwikkeling sinds de late achttiende eeuw. Bij een culturele doorwerking van het gelijkheidsbeginsel. Bij het proces van schaalvergroting waarbij persoonlijke machtsconcentratie ook steeds minder effectief werd als gevolg van de toenomen maatschappelijke complexiteit. Waarom houden we tot op heden toch vast aan de monarchie, zodanig zelfs dat velen zijn vergeten dat we oorspronkelijk een republiek waren? Dan vertellen we bijvoorbeeld het verhaal van God, Nederland en Oranje, zoals dat voor protestanten lange tijd van waarde is geweest en voor sommigen nog is. Over de bijzondere band met Oranje die centraal staat in ons volkslied – een prachtige historische bron die we niet per se staand hoeven te zingen, maar wel moeten kennen. En waarom we in onze cultuur van die tekst doorgaans maar een paar regels onthouden. Waarom we kunnen lachen om Willy bij *LuckyTV* en tegelijkertijd op Koningsdag het koninklijk paar hartelijk toejuichen. Kiezen we als geschiedenisleraren daarmee voor behoud van de monarchie in de toekomst? Nee natuurlijk. Niet alleen de geschiedwetenschap is een discussie zonder eind. Ook de toekomst van de monarchie is dat. Wat we willen bereiken is bestaansverheldering: besef van waarden die tot uitdrukking komen in onze geschiedenis, die ruimte biedt voor discussie in het heden.

Informele politieke cultuur

Veel van de waarden die ten grondslag liggen aan de democratische rechtsstaat zijn overigens niet specifiek Nederlands. Ze passen in algemeen westerse patronen, zoals bijvoorbeeld verwoord in het werk van politieke filosofen als Rawls en Habermas.⁹ In de verkiezingscampagnes van dit jaar is door veel politieke partijen nadruk gelegd op Nederlandse normen en waarden. Opvallend in al die omschrijvingen van ‘de Nederlandse identiteit’ is echter dat die kenmerken nauwelijks specifiek voor Nederland zijn. Vergelijkbare lijstjes worden ook in bijvoorbeeld Frankrijk en Duitsland gehanteerd. Het zijn veelal waarden die behoren tot de democratische rechtsstaten.¹⁰ Juist door de stof in te bedden in de westerse ontwikkeling van democratische rechtsstaten kan het eigene van de Nederlandse politieke cultuur worden getoond. Een voorbeeld: op 11 maart werd in Den Haag een nieuw standbeeld van Thorbecke onthuld. Dit gebeurde in een bijzonder informele setting. Burgemeester Jozias van Aartsen arriveerde met vrouw en zonen op de fiets. Premier Rutte kwam zonder zichtbare beveiliging aankuieren. Nadien nuttigden de hoogwaardigheidsbekleders een kom erwtensoep in het belendende café. Dit tafereel heeft parallellen met waarnemingen uit de zestiende-zeventiende eeuw waarin buitenlanders zich verbaasden over de informele omgang, het gebrek aan decorum van bestuurders. Maar deze idylle is broos: als Wilders de onthulling had willen bijwonen, dan had de bijeenkomst er heel anders uitgezien. Het verhoogde risico van politieke moord is inmiddels ook onderdeel van onze geschiedenis. Vaak wordt invoering van het onderdeel staatsinrichting en burgerschap bepleit met het oog op problemen in de multiculturele samenleving. Een van de doelen die de overheid nastreeft met burgerschapsonderwijs is het bevorderen van sociale cohesie. Alsof het gebrek aan sociale cohesie, gebrek aan kennis van de eigen geschiedenis en staatsinrichting een Marokkanenprobleem ►

⁹ J. Rawls, *A Theory of Justice* (Harvard 1971); Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns* (Frankfurt 1981), twee delen.

¹⁰ Bijvoorbeeld: <https://tinyurl.com/lp5rkef>.

De onthulling van het Thorbecke-monument in februari 2017 in Den Haag, met links premier Rutte, rechts burgemeester Jozias van Aartsen en in het midden een na-zaat van Thorbecke. Foto: Richard Mulder.



zou zijn (bij wijze van spreken dan). Burger-schapsonderwijs zou moeten bijdragen aan een gemeenschappelijke Nederlandse identiteit. Tegenwoordig organiseren we voor nieuwkomers inburgeringscursussen en -examens. Een aantal jaar geleden was ik getuige van de uitreiking van inburgeringsdiploma's op het stadhuis in Zwolle. Ter opluistering hiervan werd door een gezelschap uit Drenthe de klompendans uitgevoerd. Ik werd hier treurig van. Mijn buurvrouw zit op salsa, mijn zus doet yoga, mijn vierentachtjarige moeder is vegetariër en bestelt als het uitkomt een afhaalpizza en een van mijn vrienden organiseert op het Friese platteland zweethutrituelen van de indianenstam de Sioux, en zelf is hij een volbloed Brabander. Maar de inburgeraar krijgt te horen dat we vlees en aardappelen met jus eten. Met het karikaturale identiteitsbegrip dat ten grondslag ligt aan dit soort vormen van inburgering doen we onszelf, onze geschiedenis en de nieuwkomers tekort.

Burgerlijk zijn we allemaal

Als het gaat om de samenhang tussen geschiedenis, staatsinrichting en burgerschap zal de Nederlandse cultuur al snel als relatief vrij, tolerant en als burgerlijk worden gekenschetst. In de woorden van Johan Huizinga: 'De eenheid van het Nederlandsche volk is bovenal gelegen in zijn burgerlijk karakter. Of wij hoog of laag springen, wij Nederlanders zijn allen burgerlijk, van den notaris tot den dichter en van den baron tot den proletariër.'¹¹

Wie heeft die ervaring niet: dwalend door het Louvre langs eindeloze rijen weelderige portretten van koningen en kardinalen, kom je tot rust in een paar zaaltjes met Hollandse meesters die de ogenschijnlijke eenvoud van het burgerlijke leven verbeelden. Nog steeds is Nederland een van de meest egalitaire burgerlijke samenlevingen in de wereld. Maar onproblematisch is het

identiteitsbegrip ook bij Huizinga niet. Hij wijst op de verschillende geschiedenis en dus identiteitsbeleving van de noorderlingen en de zuidelijke wingewesten. Tegenstellingen die tot de dag van vandaag een rol spelen. Eenheid was in ons land altijd eenheid in verscheidenheid. En het bij voorkeur zoeken naar pragmatische oplossingen om met al die verschillen om te gaan. Burgerlijkheid verbindt Huizinga met een zeker gebrek aan pathos, onder andere in het politieke leven. Sinds het optreden en de moord op Fortuyn moeten

'Eenheid was in ons land altijd eenheid in verscheidenheid'

we dit toch nuanceren. Burgerlijk is verder niet per definitie hetzelfde als het normaal doen van Mark Rutte. 'Doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg' is weliswaar een gangbare Nederlandse uitdrukking, maar het maaiveld heeft heel veel Nederlanders, in het bijzonder de culturele elite, juist niet geïnspireerd. Hoe boeiend het nadenken over identiteit ook is, in het kader van geschiedenis en staatsinrichting zou ik eerder de waarden centraal willen stellen die in identiteitsbeelden tot uitdrukking komen. Waarden kun je delen vanuit verschillende beelden over wie wij willen zijn.

Nieuw curriculum

Een volgend kabinet zal de verplichte rekentoets eindelijk onderbrengen waar die thuishoort: bij wiskunde en in de onderbouw. Kennis van de Nederlandse geschiedenis zoals die verbonden is met staatsinrichting en staatsburgerschap hoort in ieder geval, net als rekenen, een verplicht onderdeel te zijn van de basisvorming geschiedenis. Dat kan niet zonder een zwaardere studielast. De opgave is een curriculum te ontwikkelen dat verbonden is met de kernwaarden van de democratische rechtsstaat zoals die in Nederland historisch gegroeid is. Die de context is voor onze *civil society*. Een leergang die een gemeenschappelijk referentiekader kan bieden voor het met jongeren in de klas nadenken over waarden en identiteit. Natuurlijk kan een wetenschappelijke adviescommissie worden ingesteld en moet het SLO worden ingeschakeld. Maar voorkomen moet worden dat we als beroepsgroep zelf vooral het nakijken hebben bij producten van toetsmatrijzen die de onze niet zijn. In het algemeen zou ik ervoor willen pleiten de VGN een regierol te geven bij de ontwikkeling van het geschiedeniscurriculum en de daarmee verbonden vormen van examinering. Te vaak is onderwijsvernieuwing in ons land een spel van ministerie, SLO en adviescommissies. Alles voor de leraren, maar te vaak zonder hen. Dat is de dood in de pot voor ons actieve staatsburger- én ons actieve leraarschap. ■



'In het Louvre kom je tot rust in een paar zaaltjes met Hollandse meesters die de ogenschijnlijke eenvoud van het burgerlijke leven verbeelden.' *De Hollandse huisvrouw*, schilderij uit 1650 door Gerrit Dou. Louvre, Parijs.